

הרב ד"ר שמחה גרשון בורר

עירוב גירסאות בנוסח הסופר של כתב יד קאופמן למשנה

עיון בשלושה מקרים במסכת ראש השנה

פתיחה

מקרה ראשון - ראש השנה ב, ו

מקרה שני - ראש השנה ב, ט

מקרה שלישי - ראש השנה ד, ח

סיכום

פתיחה

כתב היד של המשנה המכונה "כתב יד קאופמן" (בודפשט A50) כבר קנה לו שם בקרב החוקרים והלומדים ככתב היד הטוב ביותר של המשנה מתוך כתבי היד השלמים המצויים בידינו¹ "בזה שהוא שומר על הנוסחאות המקוריות יותר טוב מאשר כל כתב יד אחר, וכן על הלשון ועל הכתיב של המסורת הארץ ישראלית"². כבר צוין במחקרים רבים כי רובו של הכתוב בכתב יד זה נובע משתי ידיים עיקריות: ידו של הסופר שכתב את כתב היד, וידו של הנקדן שניקדו. הנקדן גם הגיה ותיקן את נוסח הסופר במקומות רבים, והוא המגיה הראשון והעיקרי של כתב היד³. מוסכם על החוקרים שכאשר נוסח הסופר ונוסח הנקדן עומדים זה מול זה, קרוב לוודאי שנוסח הסופר משקף מסורת קדומה יותר ממסורת הנוסח של הנקדן⁴. בדרך כלל מקובל להתייחס לנוסח הסופר כאל נוסח אחיד. מאמר קצר זה יעסוק בשלושה מקרים שנמצאו במסכת ראש השנה שמהן נראה כי כבר בטופס כתב היד שממנו העתיק הסופר היו תיקוני־חילופי נוסח, וחלקם אף שקע בתוך נוסח הסופר של כתב

1 פרופ' משה בר אשר, מחקרים בלשון חכמים, א, ירושלים תשס"ט, מבוא, עמ' ז.

2 פרופ' אברהם גולדברג, פירוש למשנה מסכת עירובין, ירושלים תשמ"ו, עמ' לד.

3 בר אשר שם עמ' ח; פרופ' אברהם גולדברג, פירוש למשנה מסכת אהלות, עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשט"ו, עמ' כא; הנ"ל פירוש למשנה מסכת שבת, ירושלים תשל"ו, עמ' מ.

4 בר אשר שם עמ' 169.

יד קאופמן⁵. על אף שהמקרים המובאים במאמר זה כולם מתוך מסכת ראש השנה, אפשר להניח שמצויים חילופים כאלה גם במסכתות אחרות.

מקרה ראשון - ראש השנה ב, ו

כיצד בודקין את העדים? זוג שבא ראשון, בודקין אותו ראשון. מכניסים את הגדול שבהם, ואומרין לו: אמור: כיצד ראיתה את הלבנה, לפני החמה או לאחר החמה? לצפונה או (ו)לדרומה?⁶

הלכה⁷ זו עוסקת בבדיקות שבודקים את העדים המעידים בבית דין על ראיית הירח החדש בתחילת החודש, במטרה לברר כי אין מדובר בטעות או בעדות שקר. אחת השאלות העוסקות בראיית הירח היא: "כיצד ראיתה את הלבנה... לצפונה או (ו)לדרומה". כתב יד פרמה א' גורס כאן: "לציפונה ולדרומה"⁸.

נראה כי עומדים לפנינו שני נוסחים:

נוסח א: "לצפונה או לדרומה".

נוסח ב: "לצפונה ולדרומה".

יש לשער כי בטופס שעמד לפני הסופר הופיע נוסח א' כנוסח ראשי, ומגיה כלשהו העביר קו על המילה "או" ותחת זאת הוסיף וא"ו לפני המילה "לדרומה". אם מפני שהעברת הקו על המילה "או" הייתה קלושה ואם מסיבה אחרת, הסופר לא שם לב שמדובר בשני נוסחים, והעתיק את שניהם לתוך כתב יד קאופמן. כך נוצרה תופעה המכונה קונפליציה (Conflation) - מיזוג שני נוסחים לנוסח אחד. הנקדן שם לב שיש כאן ייתור, ולפיכך לא ניקד את הו"ו המיותרת, ואף מחק אותה בהעברת קו⁹.

5 אמנם ייתכן שהטופס שממנו העתיק הסופר היה טופס "נקי" ללא הגהות, וההגהות האלו היו כבר משוקעות ללא היכר בטופס שממנו העתיק הסופר, אך אפשרות זו נראית לי חוקה יותר.

6 בעניין ניקוד אותיות ה"א שבסוף שתי תיבות אלו, יש לציין כי נקדן כת"י קאופמן ניקד את שתיהן בדגש (מפיק ה"א), ואילו נקדן כת"י פרמה סימן את שתיהן בסימן הרפה. למשמעות הדברים ראה בהרחבה מה שכתב הרב ד"ר שי ואלטר, ריאליה קלנדרית וידע אסטרונומי בסוגיות קידוש החודש, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן, תשע"א, עמ' 76-81.

7 כך מכונה "משנה" בנוסחים ארץ-ישראליים.

8 כתב יד קיימברידג גורס "לצפונה לדרומה" בלי "או" ובלי "ו".

9 הרב ואלטר שם. הוא גם העיר כבדרך אגב על אודות מקרה זה של שינוי נוסח שנשמע בכתב יד קאופמן, על אף שלא היה זה נושא עבודתו.

מקרה שני - ראש השנה ב, ט

שלח לו רב' גמליא': גוזר אני עליך שתבוא אצלי במקלך ובמעוּתך, ביום שחל (להיום(ס)[ת]) יום הכיפורים להיות בחשבונך.

הלכה זו עוסקת במקרה שבו רבי יהושע היה סבור כי אין לקדש את החודש על סמך עדות בעייתית, ורבן גמליאל סבר כי יש לקדש את החודש על סמך עדות זו. מחלוקת זו גרמה לפער בין יום הכיפורים לפי חשבונו של רבי יהושע, לבין יום הכיפורים לפי חשבונו של רבן גמליאל. כדי לאכוף את סמכותו שלח רבן גמליאל שליח לרבי יהושע¹⁰ וחייבו לבוא אליו תוך חילול יום הכיפורים שלפי חשבונו. בכתב יד פרמה א' וכן בכתב יד קיימברידג' (לן) הנוסח הוא: "ביום שחל יום הכיפורים להיות בחשבונך". כך גם מוגה לפנינו בכתב יד קאופמן¹¹. הסופר כתב בטעות "להיום" אך תיקן מיד ל"להיות". בכל אופן הנוסח הסופי שיצא מתחת ידי הסופר אינו אפשרי: "ביום שחל להיות יום הכיפורים להיות בחשבונך". יש להניח כי גם פה מדובר בשינוי נוסח שהשתרבב לתוך גוף הטקסט¹², כך:

נוסח א: ביום שחל להיות יום הכיפורים בחשבונך.

נוסח ב: ביום שחל יום הכיפורים להיות בחשבונך.

ניתן לשער שתחילה הופיע נוסח א' בטופס שממנו העתיק הסופר, ולאחר מכן, המילה "להיות" נמחקה בעברת קו בידי מגיה כלשהו, ותחת זה נכתבה מילה זו לפני המילה "בחשבונך". כך נוצרו שני מופעים של מילה זו בטופס שממנו העתיק הסופר. גם כאן הסופר העתיק את שני המופעים של המילה גם יחד. המגיה שבכתב יד קאופמן העדיף את נוסח ב' שכאמור מופיע גם בכתב יד פרמה וקיימברידג', ולפיכך השאיר את המופע השני והעביר קו על המופע הראשון.

מקרה שלישי - ראש השנה ד, ח

סופר שלראש השנה אין מעבירים עליו את התחום... ואין חותכים אותו, בין בדבר

10 במשנה מופיע "שלח לו", ובתלמודים כאן מתבאר שרבן גמליאל שלח לרבי יהושע.

11 בדרך כלל הנקדן אינו מנקד מילה שהוא מתנגד להימצאותה בתוך הנוסח. במקרה זה לא ברור מיהו המגיה, מפני שהנקדן ניקד את שני המופעים של מילה זו. אמנם, המופע הראשון נמחק בהעברת קו, ולפי היכרותי את כתב היד, וכן לפי מאפייניו של קו המחיקה, אני משער שמדובר בהעברת קו של הנקדן שתיקן עצמו לאחר שניקד.

12 אין כוונתי דווקא לשינוי נוסח אמיתי. ייתכן שמדובר כאן בתיקון טעות שבו גם הטעות עצמה וגם התיקון השתלבו יחד בנוסח הסופר.

שהוא משום¹³ שבות בין בדבר שהוא משום (ב)לא תעשה.

הלכה זו עוסקת בעניין הטיפול בשופר ביום טוב של ראש השנה. על אף שמצות תקיעת שופר היא מצוה מן התורה, חכמים אסרו לעשות פעולות מסוימות ביום טוב על אף שהן מיועדות לצורך קיום מצוות התקיעה. בהלכה זו נאמר בין היתר שאסור לחתוך את השופר בין בדבר שאיסור החיתוך בו הוא "שבות"¹⁴ ובין בדבר שאיסור החיתוך בו הוא "לא תעשה". מבואר בתלמוד¹⁵ שהחיתוך הרגיל הוא באמצעות סכין ולפיכך האיסור לחתוך בסכין הוא איסור תורה ("לא תעשה"), ואילו חיתוך באמצעות מגל הוא שינוי מהדרך הרגילה, ולפיכך אסור רק מדברי חכמים ("שבות").

כתב יד פרמה א' וכן כתב יד קיימברידג' (לן) מסכימים שהנוסח הוא: "בין בדבר שהוא משום לא תעשה", וכך גם הגיה כאן הנקדן. גם במקרה זה הנוסח הסופי שיצא מתחת ידי הסופר אינו אפשרי: "בין בדבר שהוא משום בלא תעשה". גם כאן מדובר בשינוי נוסח שהשתרבו לתוך גוף הטקסט, כך:

נוסח א: בין בדבר שהוא משום לא תעשה.

נוסח ב: בין בדבר שהוא בלא תעשה.

יש לשער שתחילה הופיע נוסח א' בטופס שממנו העתיק הסופר, ולאחר מכן, המילה "משום" נמחקה בהעברת קו בידי מגיה כלשהו, ותחת זה נוספה ב"ת לפני צמד המילים "לא תעשה". הסופר העתיק את כל הטקסט כפי שהוא בלא להתייחס לכך שמדובר בהגהה, ושוב נוצר מיזוג בלתי אפשרי של שני נוסחים. נקדן קאופמן העדיף את נוסח א' שכאמור מופיע גם בכתבי יד פרמה וקיימברידג', ולפיכך לא ניקד את האות ב"ת המופיעה לפני צמד המילים "לא תעשה", ואף מחקה בהעברת קו.

סיכום

ידוע ומקובל בין החוקרים שנוסח הסופר של כתב יד קאופמן למשנה הוא הנוסח הטוב ביותר של המשנה מתוך כתבי היד השלמים המצויים בידינו. בדרך כלל מקובל להתייחס לנוסח הסופר כאל נוסח אחיד. במאמר קצר זה הראיתי באמצעות שלושה מקרים במסכת ראש השנה שבטופס כתב היד שממנו העתיק הסופר היו תיקוני חילופי נוסח ששקעו לתוך נוסח הסופר של כתב יד קאופמן והפכו להיות חלק ממנו, כך שהנוסח הסופי מכיל עירוב גרסאות. לפי זה יש לקחת בחשבון שיתכן שלעיתים כך הוא נוסח הסופר של כתב יד קאופמן גם במסכתות נוספות.

13 בכתבי היד מופיע לפעמים "משום" ולפעמים "משם" ולא נעסוק כאן בעניין זה.

14 נקדן קאופמן ונקדן פרמה מנקדים את הוא"ו בשורוק.

15 בבלי, לג, א.